

Για τη συγκρότηση των εννοιών στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ

γράφει ο ΣΠΥΡΟΣ ΛΑΠΑΤΣΙΩΡΑΣ*

Στο κείμενο διαβάζουμε τον τρόπο με τον οποίο εισάγει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, στην πρώτη ενότητα του πρώτου κεφαλαίου, τις έννοιες «αξία» και «αφηρημένη εργασία». Κάνουμε μία «διπλή» ανάγνωση: αφενός μεν των εννοιών της πολιτικής οικονομίας, μέσω των οποίων ο Μαρξ οργανώνει την κριτική της, αφετέρου δε, του νοήματος που αποδίδει σε όρους δάνειους από τη φιλοσοφία και οι οποίοι χρησιμοποιούνται από τον Μαρξ. Διαπιστώνουμε ότι υφίστανται κριτική επεξεργασία: και οι έννοιες της πολιτικής οικονομίας και οι φιλοσοφικοί όροι. Αυτή η ανάγνωση επιτρέπει να κατανοήσουμε με ποιο τρόπο μπορούμε να ασχοληθούμε με το ερώτημα της «μεθόδου» στον Μαρξ. Τέλος, συνδέουμε την «αξία» και την «αφηρημένη εργασία» με το περιεχόμενο που αποκτούν σε μετέπειτα ενότητες του *Κεφαλαίου* και ειδικά σε σχέση με τη μορφή της αξίας.

Εισαγωγή: δυσκολίες της ανάγνωσης του *Κεφαλαίου*

Ο Μαρξ στην πρώτη παράγραφο του *Κεφαλαίου* γράφει ότι η έκθεση του εννοιολογικού συστήματος που αναπτύσσει «αρχίζει με την ανάλυση του εμπορευ-

ματος» (Κ1: 49)¹. Το εμπόρευμα άμεσα προσδιορίζεται ως «κοινωνική μορφή» που διαθέτει «αξία χρήσης», ωφέλιμο πράγμα, και «ανταλλακτική αξία» (της

1. Μία σύμβαση για την παραπομπή των έργων του Μαρξ. Στο *Κεφάλαιο*, παραπέμπουμε με το αρχικό γράμμα Κ. Κ1 σημαίνει ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου*. Στην πρώτη έκδοση του *Κεφαλαίου* με Κ1α. Στο *Παράρτημα* της πρώτης έκδοσης με «Παράρτημα». Στις *Θεωρίες για την Υπεραξία*, με ΘΥ, και με Grundrisse στον πρώτο τόμο τους. Οι αριθμοί των σελίδων παραπέμπουν στις ελληνικές μεταφράσεις που παρατίθενται στη βιβλιογραφία.

*** Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας
Οικονομικών Θεωριών,
Πανεπιστήμιο Κρήτης**

οποίας «υλικόι φορείς» είναι οι αξίες χρήσης). Αυτός ο προσδιορισμός όμως είναι «λάθος», όπως ο ίδιος μας το εξηγεί αρκετές σελίδες αργότερα. Το εμπόρευμα δεν είναι «ανταλλακτική αξία» αλλά «αξία» (Κ1: 74).

Η αποδοχή και η διόρθωση της αρχικής ορολογίας δείχνει ότι το κείμενο και οι έννοιες του *Κεφαλαίου* έχουν έναν ιδιαίτερο τρόπο που αναπτύσσονται: η σημασία των όρων και η διάρθρωσή τους μετασχηματίζεται/διορθώνεται καθώς το κείμενο εξελίσσεται. Δεν πρόκειται για ένα συνήθη τρόπο έκφρασης μιας θεωρίας, γεγονός το οποίο δημιουργεί μία πρώτη δυσκολία στην ανάγνωση του κειμένου. Δεν πρέπει να βιαζόμαστε: όταν μία έννοια εισάγεται στο κείμενο δεν συνοδεύεται και από το «ορθό/πλήρες» νόημά της.

Υπάρχει όμως και μία δεύτερη δυσκολία της ανάγνωσης που προκύπτει ήδη από την πρώτη παράγραφο. Το εμπόρευμα είναι μία «κοινωνική μορφή»: μία όχι αθώα έκφραση. Το εμπόρευμα επομένως είναι τρόπος εμφάνισης ενός «περιεχόμενου» ή «ύλης», κάτι που αφορά την «κοινωνία», και αποτελεί «μορφή». Από την αρχή επομένως εγκυβιβάται το φιλοσοφικό ζεύγος «μορφή-περιεχόμενο/ύλη» καθώς και ο προσδιορισμός «κοινωνική» μορφή. Η ανάγνωση μπορεί να προχωρήσει με πολλούς τρόπους. Δύο εξ αυτών:

Πρώτος, για να εξηγήσεις κάτι, θες «ακούνητους μεντεσέδες», κάποιοι όροι να έχουν σταθερό και αναγνωρίσιμο νόημα. Λαμβάνουμε ως δεδομένη τη σημασία του όρου «μορφή», μία «αθώα έκφραση», και επικεντρωνόμαστε στην κατανόηση των λέξεων της (κριτικής της) πολιτικής οικονομίας, «εμπόρευμα», «ανταλλακτική αξία» κ.ο.κ. Ωστόσο, ήδη η έκφραση «κοινωνική μορφή» δεν μας το επιτρέπει, δεν έχει εύκολα αναγνωρίσιμο νόημα.

Δεύτερος, να θεωρήσουμε ότι ο Μαρξ μετατοπίζει/ανασυγκροτεί και το νόημα των όρων που χρησιμοποιεί για να εξηγήσει το αντικείμενο της ανάλυσης. Αυτός ο τρόπος δημιουργεί μεγάλες δυσκολίες στην ανάγνωση, καθώς

δεν έχουμε ένα άλλο κείμενο, στο οποίο να εκθέτει συστηματικά τη μέθοδό του ο Μαρξ, το οποίο θα μας βοηθούσε να αποκτήσουμε τους αναγκαίους «ακούνητους μεντεσέδες». Ότι το *Κεφάλαιο* παραναγνώστηκε, δεν έγινε κατανοητή η αποδεικτική του διαδικασία και η μέθοδος του, το αναγνωρίζει ο ίδιος ο Μαρξ: στον επίλογο της δεύτερης έκδοσης, αισθάνεται αναγκασμένος να εξηγήσει ότι η μέθοδός του δεν έγινε κατανοητή (Κ1: 23) και να την διακρίνει από την εγελιανή (Hegel) διαλεκτική (Κ1: 25-6). Αυτές οι παρατηρήσεις, μαζί με άλλα κείμενα στα οποία ο Μαρξ αναφέρεται στη μέθοδο (πιο ορθά στις μεθόδους: «παρουσίασης» και «έρευνας») που υφαίνει το κείμενο του *Κεφαλαίου* είναι σημαντικές, αλλά καθώς δεν έχουν συστηματικό χαρακτήρα έκθεσης η «φιλοσοφία του Μαρξ» μπορεί να βρεθεί μόνο μελετώντας το *Κεφάλαιο* και εξετάζοντας συστηματικά τη συγκρότηση των εννοιών του και την αποδεικτική διαδικασία που τις στηρίζει. Οι αυτή η ανάγνωση του κειμένου δεν είναι απλή² αρκεί για να δειχθεί ένα συμπέρασμα που εξάγει ο Μπαλιμπάρ (Balibar) για το τι συντελείται φιλοσοφικά σε αυτό τμήμα:

[...] Η συλλογιστική του Μαρξ αποτελεί μία από τις μεγάλες φιλοσοφικές αναλύσεις της διαμόρφωσης των «ιδεοτήτων» ή των «καθόλου», καθώς και της σχέσης που αυτές οι αφηρημένες οντότητες διατηρούν με τις ανθρώπινες πρακτικές.

(Μπαλιμπάρ, 1996: 105)

Στο κείμενό μας θα επιχειρήσουμε να κάνουμε αυτή τη «διπλή» ανάγνωση, στα όρια που επιτρέπει ο χώρος, στον

2. Μία ανάλυση του τι σημαίνει «διαβάζω» το *Κεφάλαιο* και τη φιλοσοφική «γραμματική» που επάγεται βλ. Althusser κ.ά. 2003, τα τρία πρώτα μέρη, και Αλτουσέρ, 1986. Άλλες εργασίες, σε εγελιανή κατεύθυνση με αποκλίνουσες ερμηνείες, Arthur, 2002, Backhaus, 1993. Το έργο του Ρούμπιν (1994: 485-532, 2015) επίσης αποτελεί μία αναγκαία αναφορά. Υπάρχει μία μεγάλη βιβλιογραφία για το θέμα, της οποίας η ανασυγκρότηση απαιτεί δικό της κείμενο.

τρόπο με τον οποίο εισάγονται οι έννοιες «αξία» και «αφηρημένη εργασία». Θα διαβάσουμε πέντε λογικά βήματα του κειμένου και θα προσπαθήσουμε να δείξουμε τα αποτελέσματα αυτών αφενός μεν ως προς την κριτική της πολιτικής οικονομίας, αφετέρου δε ως προς την διάρθρωση κάποιων φιλοσοφικών όρων που χρησιμοποιούνται για να εκτελεστούν αυτά τα βήματα. Ό,τι κάνουμε, αυτόνοπα, δεν ανασυγκροτεί τη «μέθοδο» του Μαρξ, αλλά μας δίνει κάποια στοιχεία και κατευθύνσεις να δούμε προς τα «πού» θα πρέπει να πάμε για να κατανοήσουμε τη θεωρητική επανάσταση που επιτελεί το κείμενο.

1) «Αντίφαση μεταξύ των όρων»

Ο Μαρξ εκκινεί την ανάλυση της ανταλλακτικής αξίας γράφοντας:

Η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται πρὶν ἀπ' ὅλα σαν ἡ ποσοτική σχέση, σαν ἡ ἀναλογία με τὴν ὁποία οἱ ἀξίες χρήσης ἐνὸς εἶδους ἀνταλλάσσονται με τὴν ἀξίαν χρήσης ἐνὸς ἄλλου εἶδους, μίαν ἀσχέση που διαρκῶς ἀλλάζει στο πέρασμα του χρόνου καὶ ἀπὸ τόπο σε τόπο. Γι' αὐτὸ, ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία φαίνεται σαν κάτι το τυχαῖο καὶ το καθαρὰ σχετικὸ, ἐνῶ μίαν ἐσωτερικὴν, ἐνυπάρχουσαν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν (valeur intrinseque) σαν *contradictio in adjecto* [παραλογισμός]⁷. Ἀς ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα ἀπὸ πῶς κοντά.

(Κ1: 50)

Κατ' ἀρχὴν νὰ υπενθυμίσουμε ὅτι «*contradictio in adjecto*» σημαίνει «ἀντίφαση μεταξύ των ὁρων» με τους οποίους χαρακτηρίζουμε κάτι. Χαρακτηρίζουμε τὴν ἀξίαν ἀπὸ τὴν μίαν μεριά ὡς ποσοτικὴ ἀσχέση ἀνταλλαγῆς μεταξύ ἀξιών χρήσης, σε διαρκὴ ἀλλαγὴ χωρικὰ καὶ χρονικὰ, ἐπομένως ὡς κάτι που *εξαρτάται* ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε ἀσχέση ἀνταλλαγῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὡς ἐσωτερικὴν, ἐνυπάρχουσαν, ἐμμενῆ σε κάθε ἐμπόρευμα, ἐπομένως *ανεξάρτητη* των ἐκάστοτε ἀσχεσῶν ἀνταλλαγῆς. Με ἄλλα λόγια *σχετικὴ* καὶ *μη-σχετικὴ* «ταυ-

τόχρονα». Ἐπομένως ἀντίφαση στους ὅρους.

Ἄμεσα, ἡ ἀρχὴ του παραθέματος δημιουργεῖ μίαν ἀπορία.

«Ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία *εμφανίζεται...*». Σε ποιους «*εμφανίζεται*» ὡς τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο;

Ἡ προφανὴς ἀπάντηση εἶναι: ὄχι σε ἐμὰς, στὴν καθημερινὴ ἐμπειρία μας. Στὴν ἐμπειρία μας ἓν ἐμπόρευμα ἀνταλλάσσεται με χρῆμα. Ὅτε ἀξίαν χρήσης ἀνταλλάσσουμε ὅτε μας ἐμφανίζεται κάποια «ἐνυπάρχουσα» ἀξία.

Ἐπομένως, ἡ ἐρώτησις γὰρ τὴν «γραμματικὴν» μορφή καὶ τὴν λειτουργίαν που ἐπιτελεῖ τὸ «εμφανίζεται», ὁδηγεῖ στο ἐρώτημα: Γιατί εἶναι αὐτόνοπα ὅτι *ἐτσι* ἐμφανίζεται ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία;

Ἡ υποσημείωσις 7, ἡ ὁποία συνοδεύει τὸ ἀπόσπασμα, μὰς δείχνει ὅτι *ἐτσι* ἐμφανίζεται στα κείμενα ἐκπροσώπων τῆς πολιτικῆς οικονομίας (καὶ φυσικὰ σε λογισμοὺς που συνοδεύουν τὴν ἐμπειρία). Τὸ πρῶτο συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐδῶ ὁ Μαρξ διαπιστώνει μίαν ἀντίφαση στο «κείμενο» τῆς πολιτικῆς οικονομίας.

Ποιοὶ εἶναι οἱ «λόγοι» που ἀντιφάσκουν;

Ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰ, ἡ κλασικὴ πολιτικὴ οικονομία. Ὅπως ἐπιχειρηματολογοῦν οἱ Μηλιός, Δημούλης καὶ Οικονομάκης (2005: κεφάλαιο 2.2), ἡ κλασικὴ ἔννοια τῆς ἀξίας στὴ σμιθιανὴ ἐκδοχὴ τῆς δαπανώμενης ἐργασίας καὶ στὴ ρικαρδιανὴ ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ἡ ἀξία συνιστᾷ ιδιότητα ὅλων των ἐμπορευμάτων, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀποτελοῦν προϊόντα ἐργασίας. Ἐπομένως, ἡ ἐργασία ἐξασφαλίζει τὴν συμμετρίαν των ἐμπορευμάτων: Ἡ κοινὴ τους ιδιότητα εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν προϊόντα ἐργασίας. Για αὐτὴ τὴν ἀντίληψη ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία εἶναι κάτι «ἐσωτερικὸ/ἐμμενές» στο ἐμπόρευμα, ἡ «οὐσία» των ἐμπορευμάτων «...εἶναι ἐργασία. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀξία» (ΘΥ2: 191-2). Στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου θα ὀνομάζουμε «ρικαρδιανὴ» αὐτὴ τὴν ἀνάγνωσις καθὼς ὁ Μαρξ θεωρεῖ τὴν μέθοδο του Ρικάρντο, ὁ ὁποῖος ἐξελίσσει τὸ ἔργο του Σμίθ, ἓναν τρόπο ὁ ὁποῖος εἶναι «ἱστορικὰ δικαιωμένος καὶ ἀναγκαῖος» (ΘΥ2: 192).

Από την άλλη πλευρά, η κριτική που ασκεί ο Μπαίηλν (Bailey) στον Ρικάρντο, ακολουθώντας την κριτική που ασκεί ο Χιούμ (Hume) στη μεταφυσική και σε έννοιες της όπως «ουσία». Αρνείται ότι η αξία μπορεί να εκφράζει κάτι εκτός από μία γλωσσική σύμβαση: «Είναι αδύνατο να καθορισθεί ή να εκφρασθεί η αξία ενός εμπορεύματος, παρ' εκτός μέσω της ποσότητας κάποιου άλλου εμπορεύματος» (Bailey, 1926: 26). Με άλλα λόγια, η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος Α είναι μία ορισμένη ποσότητα του εμπορεύματος Β και επομένως η «αξία» συνίσταται μόνο στη σχέση ανταλλαγής των εμπορευμάτων – και φυσικά δεν μπορεί να ανάγεται σε εργασία. Την κριτική αποτίμηση του έργου του Μπαίηλν ο Μαρξ την κάνει στις ΘΥ3 (143-194, για τη σημασία του Μπαίηλν βλ. και Althusser κ.ά., 2003: 137 κ.ε., Ρούμπιν, 1994: 514 κ.ε.). Το αποτέλεσμα αυτής της εργασίας το εκθέτει συνοπτικά στα αποσπάσματα που θα εξετάσουμε. Ωστόσο, η αντίληψη του Μπαίηλν ότι η ανταλλακτική αξία ενός εμπορεύματος δεν *εμφανίζεται* ως χρόνος εργασίας αλλά ως ποσότητα κάποιου εμπορεύματος αποτελεί, για τον Μαρξ, μία ορθή αντίληψη την οποία παρέβλεψε ο Ρικάρντο. Αναγνωρίζει αυτή τη συμβολή του στη λογική γραμματική του όρου «ανταλλακτική αξία» και «αξία», την αποδέχεται κριτικά και την επεξεργάζεται πολλαπλώς ως αναγκαίο όρο της έννοιας «αξία», καθώς μας οδηγεί στο χρήμα ως μη-παραγράψιμο όρο οργάνωσης της έννοιας «εμπόρευμα», «αξία» και της ανταλλαγής στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Η διαπίστωση της αντίφασης μεταξύ των δύο λόγων, του Ρικάρντο και του Μπαίηλν, καθοδηγεί όλο το πρώτο κεφάλαιο. Η αντίληψη του Ρικάρντο μάς οδηγεί να βλέπουμε τη μορφή με την οποία εμφανίζεται η ανταλλακτική αξία, ως ορισμένη ποσότητα ενός άλλου εμπορεύματος, ως επιφανόμενο το οποίο δεν παίζει ουσιαστικό ρόλο, να αρνηθούμε την αυτοτέλεια της μορφής. Η αντίληψη του Μπαίηλν οδηγεί στην απόρριψη της «αξίας» και της αναγωγής

σε εργασία ως μεταφυσικής υπόθεσης που δεν έχει εμπειρική υπόσταση.

Ήδη όμως, μπορούμε να σκεφτούμε το δεύτερο ερώτημα. Γιατί εμφανίζεται *έτσι* η ανταλλακτική αξία, ως σχέση εμπορευμάτων με παραγραφή του χρήματος; Πρόκειται για ερώτημα που αναδρομικά μας οδηγεί και στην επιλογή του Μαρξ να ξεκινήσει την παρουσίαση στο *Κεφάλαιο* από το εμπόρευμα μόνο και όχι από το εμπόρευμα και το χρήμα μαζί.

Επειδή στην πολιτική οικονομία είχε επικρατήσει η άποψη ότι το χρήμα χρησιμεύει μόνο ως μέσο συναλλαγών: λύνει το πρόβλημα της ανάγκης διπλής σύμπτωσης των επιθυμιών για να γίνει μία ανταλλαγή (δηλαδή για να πάρει ο τενόρος ψωμί δεν χρειάζεται ο φούρναρης να θέλει να ακούσει όπερα, αρκεί ο τενόρος να έχει χρήμα). Αυτό που «πραγματικά» γίνεται είναι ότι πουλάω ένα εμπόρευμα για να πάρω χρήμα για να αγοράσω ένα εμπόρευμα: Ε-Χ για Χ-Ε. Επομένως, μπορώ να *διαγράψω* το χρήμα, που παίζει ρόλο μεσολάβησης και να εξετάσω απευθείας την «πραγματική» κίνηση που είναι Ε-Ε αφού αυτή είναι το «ουσιώδες» το οποίο συμβαίνει.

Και εδώ αναδύεται ένα βασικό ερώτημα. Αν η αξία των εμπορευμάτων έχει ως υπόσταση εργασία και μετρείται με ώρες εργασίας, γιατί τα προϊόντα να μην ανταλλάσσονται σύμφωνα με κουπόνια που δείχνουν τις ώρες εργασίας που περιέχουν, αλλά ανταλλάσσονται με χρήμα, με κάτι διαφορετικό από την «υπόσταση» της αξίας; Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό ερώτημα με το οποίο ο Μαρξ έρχεται αντιμέτωπος όταν επιχειρεί να κρίνει τις απόψεις για την θέσπιση «εναλλακτικών μορφών χρήματος», οι οποίες έχουν να κάνουν με τις διαμάχες στο εργατικό κίνημα εκείνης της εποχής (Ριαζάνωφ κ.χ.έ.) [Rjazanov] και διαπιστώνουμε την κριτική τους στην αρχή του κειμένου των *Grundrisse* (93-96).

Εδώ όμως αγγίζουμε τη σύνολη σημασία που έχει το πρώτο κεφάλαιο για το εννοιολογικό σύστημα του Μαρξ. Καθώς δεν μπορούμε να αναπτύξουμε

αναλυτικά τα ζητήματα που ενέχονται εδώ, θα είμαστε συνοπτικοί.³

Ο λόγος του Μαρξ είναι κριτικός. Τα έργα που γράφει ο Μαρξ έχουν υπότιτλο ή τίτλο «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας». Ο όρος «κριτική» δεν πρέπει να ληφθεί μόνο με τη σημασία της κατάδειξης του λανθασμένου. Η κύρια σημασία του είναι η εμμενής/εσωτερική κατάδειξη των ορίων του λόγου της πολιτικής οικονομίας ως προς τις αξιώσεις γνώσης που έχει: «...ταυτόχρονα, έκθεση και δι' αυτής, κριτική του» (MEW, 4ο: 270).

Ο Μαρξ οργανώνει δύο θεωρητικές κινήσεις διά των οποίων ασκείται κριτική σε αυτές τις δύο αντιφατικές εκδοχές που ενέχουν θέση θεωρητικής θεμελίωσης της πολιτικής οικονομίας. Στην πρώτη κίνηση, που θα εξετάσουμε εδώ, παίρνει ως δεδομένη την πρόταση Μπαίηλη, ότι η ανταλλακτική αξία εκφράζεται πάντα με την ποσότητα ενός άλλου εμπορεύματος και ελέγχοντας την παράγει τις έννοιες «αξία» και «αφηρημένη» εργασία οι οποίες διαρρηγνύουν τη ρικαρδιανή θεμελίωση. Στη συνέχεια του κειμένου, στην ανάλυση της μορφής της αξίας, παίρνει ως δεδομένο τα κεκτημένα της ανάλυσης, «αξία» και «αφηρημένη εργασία», ελέγχει την εγκυρότητα ως θεμέλιας της παράστασης της ανταλλαγής την οποία έχει η πολιτική οικονομία, E-E, και δείχνει ότι δεν μπορεί να είναι θεμέλια (αλλά παράγωγα). Προϋποθέτει αναγκαία τις μορφές του εμπορεύματος E-X και του χρήματος X-E (σχέσεις που «υποστασιοποιούνται» σε αντικείμενα). Επομένως, η χρηματική μορφή καθίσταται μη-παρακάμψιμη έννοια για την οργάνωση του αντικειμένου της πολιτικής οικονομίας. Το αποτέλεσμα είναι μια ριζική αναδιοργάνωση του θεωρητικού πεδίου μέσω του οποίου η πολιτική οικονομία συγκροτεί και στοχάζεται το αντικείμενό της.

Επιστρέφοντας στο κείμενο, για να ξαναπαίσουμε την ανάγνωσή του, διαπιστώνουμε ότι η ανάλυση μετατοπίζεται: Αντί για ανάλυση του «εμπορεύματος»

γίνεται ανάλυση της ανταλλακτικής σχέσης των εμπορευμάτων, στον πληθυντικό, με βάση την παράσταση που παρέχει ο Μπαίηλη και η οποία ελέγχεται/κρίνεται σχετικά με το αν είναι ασύμβατη με μία έννοια «αξίας».

2. «Οι ανταλλακτικές αξίες εκφράζουν κάτι κοινό»

Ένα ορισμένο εμπόρευμα, ένα κουάρτερ στάρι, ανταλλάσσεται λ.χ. με x κουτιά μπογιά για παπούτσια ή με ψ ποσότητα μετάξι ή με ω ποσότητα χρυσό κλπ., κοιτολογίς με άλλα εμπορεύματα στις πιο διαφορετικές αναλογίες. Επομένως το στάρι δεν έχει μια μονάχα, αλλά πολλές ανταλλακτικές αξίες (*1η συνιστώσα*, σημείωση δική μας). Επειδή όμως x κουτιά μπογιά για παπούτσια ή ψ ποσότητα μετάξι ή ω ποσότητα χρυσός κ.λπ. είναι η ανταλλακτική αξία ενός κουάρτερ στάρι, πρέπει τα x κουτιά μπογιά για παπούτσια, ή ψ ποσότητα μετάξι, ή ω ποσότητα χρυσός κλπ. να μπορούν να αντικαταστήσουν το ένα το άλλο ή να είναι ίσες μεταξύ τους ανταλλακτικές αξίες. Από δω βγαίνει το συμπέρασμα ότι πρώτο: οι διάφορες ανταλλακτικές αξίες του ίδιου εμπορεύματος εκφράζουν κάτι το όμοιο [ίσο/ταυτό⁴]. Δεύτερο όμως ότι: η ανταλλακτική αξία μπορεί γενικά να είναι μόνο ο τρόπος έκφρασης, η «μορφή εμφάνισης» ενός περιεχομένου που διαφέρει από την ανταλλακτική αξία.

(Κ1: 51).

Ας παραφράσουμε το επιχείρημα, στο οποίο θα αναφερόμαστε με την έκφραση «επιχείρημα της ισοότητας», σε μία προσπάθεια ανάλυσής του.

Οι δύο πρώτες προτάσεις, η 1η συνιστώσα, μας λένε ότι ένα κουάρτερ

4. Ο Μαυρομάτης μεταφράζει τον όρο «Gleiches» που χρησιμοποιεί ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* ως «όμοιο». Όμως, αυτός ο όρος έχει κυρίως τη σημασία του *ίσου* (equal) που χρησιμοποιεί ο Βαλλιάνος στο Rubin (1994: 517) – και η αγγλική μετάφραση του *Κεφαλαίου* (Marx, 1997: 127) – αλλά και τη σημασία του *ίδιου*, του *ταυτού*.

3. Για μία ανάπτυξη όσων εκτίθενται βλ. Λαπατσιώρας, 2005, 2009, Μηλιός κ.ά. 2005.

σιτάρι (Σ στη συνέχεια) ανταλλάσσεται με πολλά διαφορετικά εμπορεύματα. Η ποσότητα του εκάστοτε δεύτερου εμπορεύματος *παριστά* την ανταλλακτική αξία του ενός κουάρτερ σιταριού. Η ανταλλακτική αξία του Σ έχει εκάστοτε τη *μορφή* ενός άλλου εμπορεύματος σε μία ορισμένη ποσότητα. Επομένως, φαίνεται να έχουμε πολύ διαφορετικά αντικείμενα τα οποία δηλώνουμε με τον όρο «ανταλλακτική αξία του Σ » και κατά συνέπεια δεν φαίνεται άμεσα σε τι συνίσταται αυτή. Δεν έχει την τροπικότητα ενός αντικείμενου.

Εδώ ανοίγονται δύο κύριες θεωρητικές επιλογές για να εξετάσουμε το νόημα του όρου «ανταλλακτική αξία»: ή να θεωρήσουμε ότι αποτελεί έναν όρο ο οποίος εκάστοτε δηλώνει την ποσότητα του εμπορεύματος που αντιστοιχεί στο Σ , επομένως έναν όρο συμβατικό τον οποίο τον χρησιμοποιούμε αντί του όρου «η ποσότητα του εμπορεύματος ψ που αντιστοιχεί στην ποσότητα του εμπορεύματος Σ » και αποτελεί μία βολική σύντμηση με βάση κανόνες ευκολίας και συνήθειας. Σε αυτή την περίπτωση δεν έχει νόημα να θεωρήσουμε ότι υπάρχει τίποτα περισσότερο από «πολλές ανταλλακτικές αξίες» και ειδικά δεν έχει νόημα n «ανταλλακτική αξία», στον ενικό, εκτός της σύμβασης που κάνουμε για λόγους ευκολίας. Αυτή είναι η θεωρητική επιλογή του Μπαίηλν. Η δεύτερη θεωρητική επιλογή είναι να θεωρήσουμε ότι αυτός ο όρος παραπέμπει σε κάτι άλλο, το οποίο συγκροτεί την ενότητα νοήματος η οποία απαιτείται για να εκφέρουμε στον ενικό αριθμό τον όρο «ανταλλακτική αξία».

Η δεύτερη συνιστώσα αυτού του επιχειρήματος, στη συνέχεια του παραθέματος, ακολουθεί τη δεύτερη επιλογή. Αντιστρέφει την κατεύθυνση ανταλλαγής: όλα τα προηγούμενα ανταλλάσσονται με το Σ . Η αντιστροφή της κατεύθυνσης ανταλλαγής αποκαλύπτει ότι η πολλαπλότητα των αναφορών «ανταλλακτική αξία του Σ » είναι σύστοιχη με *μία σχέση* μεταξύ αυτών των αναφορών. Ειδικότερα, οι συγκεκριμένες ποσότητες των άλλων εμπορευμάτων αποτελούν *όλες* ανταλλακτικές αξίες

του «ενός κουάρτερ σιτάρι». Προφανώς, δεν μπορεί το συμπέρασμα να είναι η ταυτολογία: η ανταλλακτική αξία του Σ είναι η ανταλλακτική αξία του Σ .

Το συμπέρασμα που βγάζει ο Μαρξ είναι ότι εφόσον είναι ανταλλακτικές αξίες του Σ είναι *εναλλάξιμες μεταξύ τους*. Επομένως, είναι ίσες ανταλλακτικές αξίες. Δηλαδή, η *εναλλαξιμότητα* στην έκφραση της ανταλλαγής συνεπάγεται την *ισότητα* των ανταλλακτικών αξιών.

Διαφορετικά: αντί για διαφορετικές σχέσεις διαπιστώνουμε μία συνάρτηση.

Αντί για:

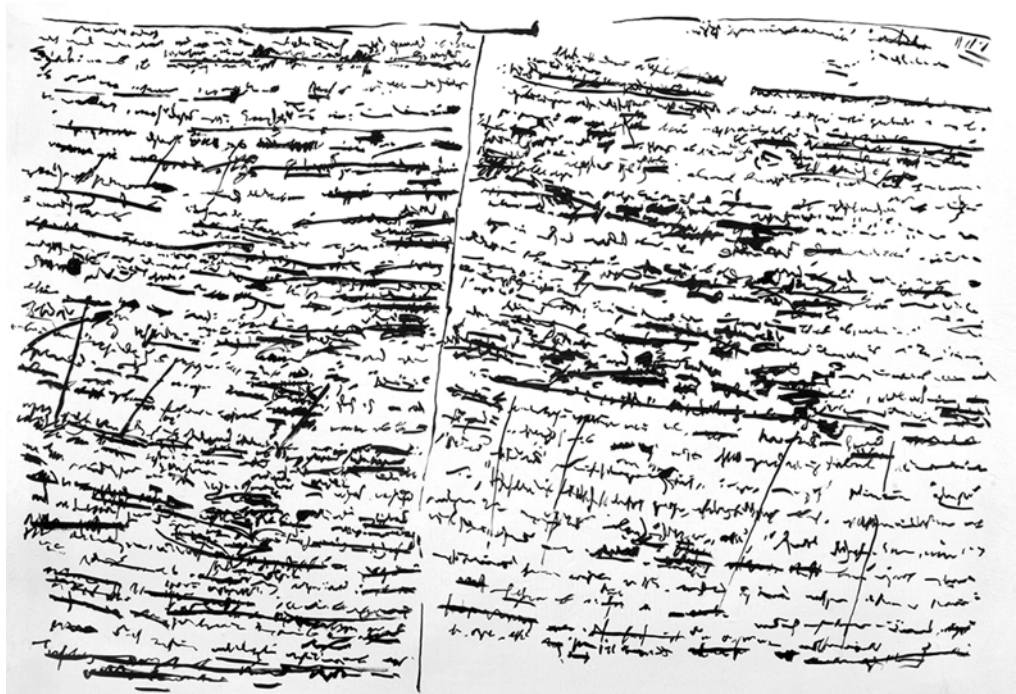
1 κουάρτερ σιτάρι = x κουτιά βογιά
1κουάρτερ σιτάρι = ψ ποσότητα με-
τάξι κ.ο.κ.

έχουμε:

ανταλλακτική αξία του 1 κουάρτερ σιταριού = $\varphi(a)$ όπου a ένα από τα παραπάνω εμπορεύματα στην κατάλληλη αναλογία.

Δηλαδή, διαπιστώνουμε ότι οι διάφορες ανταλλακτικές αξίες του Σ , όντας μεταξύ τους ίσες, δεν έχουν κάποια ιδιαιτερότητα, αλλά μπορούν να παρασταθούν από μία μεταβλητή. Λόγω της αντικαταστασιμότητας, διαπιστώνουμε μία ανεξαρτησία από το περιεχόμενο της εκάστοτε συγκεκριμένης σχέσης. Έχουμε δηλαδή τη δυνατότητα να χρησιμοποιούμε τον όρο «ανταλλακτική αξία» του Σ στον ενικό. Επομένως, η ανταλλακτική αξία αποτελεί μία *μορφή* και όχι απλά ένα σύνολο αντικείμενων και θα πρέπει να «εκφράζει» αυτό που επιτρέπει την αναγωγή από την πολλαπλότητα των αντικειμένων στη μορφή, αυτό που *καθιστά δυνατή* την αντικαταστασιμότητα των διαφόρων ανταλλακτικών αξιών. Αυτό όμως παραδοσιακά μπορούμε να το ονομάσουμε «περιεχόμενο»⁵. Το πε-

5. Γιατί όχι «ύλη», ο συνοδεύων όρος της «μορφής» στον Αριστοτέλη; Με τον όρο «περιεχόμενο» της αξιακής μορφής ο Μαρξ σημαίνει τον αξιακό χαρακτήρα των εμπορευμάτων και την αφηρημένη εργασία στην οποία «ανάγονται» ως αξίες. Δηλαδή, σημαίνει μία αρχή η οποία είναι διαπλαστική για την «ύλη», το σώμα των εμπορευμάτων, εμμένει σε αυτά, εφόσον κάθε εμπόρευμα είναι ενότητα αξίας χρήσης και αξίας από την παραγωγή του και πριν από αυτή. Πρόκειται δηλαδή για «ύλες» ήδη μορφικά προσδι-

Χειρόγραφες
σελιίδες του
Κ. Μαρξ για
το Κεφάλαιο

ριεχόμενο αυτής της σχέσης είναι αυτό που επιτρέπει την αντικαταστασιμότητα, που καθιστά ίσες τις ανταλλακτικές αξίες. Επομένως η «ανταλλακτική αξία» αποτελεί μορφή εμφάνισης ενός *περιεχομένου* το οποίο διαφέρει από την «ανταλλακτική αξία». Ό,τι διαβάζουμε συνιστά ένα μετασχηματισμό της απλής συμπαράθεσης στοιχείων στις συνθήκες που συγκροτούν τη συμπαράθεση ως αναγκαία, στην παραδοχή ότι αυτές οι συμπαράθεσεις αποτελούν τρόπους

έκφρασης ενός *κανόνα σχετισμού* στον οποίο αυτές υπακούουν,⁶ κοινό βήμα σε όλες τις επιστήμες. Ωστόσο, ως επιχείρημα η καταγωγή του παραπέμπει στον Χέγκελ, που κρίνει τον Καντ, που κρίνει τον Χιουμ, θέμα που δεν μπορούμε να αναπτύξουμε εδώ.

Ο Μαρξ γράφει για τη σχέση ανταλλακτικής αξίας και περιεχομένου της: «τρόπος έκφρασης». Αλλά αυτή η διατύπωση παραπέμπει σε δύο σχήματα: από τη μία πλευρά, στο σχήμα του σημείου. Η ανταλλακτική αξία αποτελεί *παράσταση* (είναι αλήθεια αρκετά εξελιγμένη: «ιερογλυφικό» (Κ1: 87) αυτού του ίδιου, του ίδιου το οποίο υπόκειται αυτής. Από την άλλη πλευρά, στο σχήμα της αιτιότητας. Η ανταλλακτική αξία είναι *αποτέλεσμα*, απορρέει από αυτό το ίδιο/ίσο, από το «περιεχόμενο».⁷

ορισμένες. Φαίνεται έτσι να ακολουθεί τη νεώτερη διάκριση μεταξύ μορφής – περιεχομένου. Ωστόσο –όπως παρατηρεί και ο Ρούμπιν (1994: 528), και διευρύνοντας τη σημασία της παρατήρησής του– η σχέση μεταξύ μορφής και περιεχομένου δεν είναι η σχέση δύο εξωτερικών στοιχείων, αλλά σχέση μεταξύ του περιεχομένου το οποίο αναγκαία συνοδεύεται από την ειδική μορφή αυτού του περιεχομένου και μεταξύ της μορφής η οποία παριστά το νόμο οργάνωσης αυτού του περιεχομένου. Την περαιτέρω ανάπτυξη αυτών των παρατηρήσεων δεν μπορούμε να την κάνουμε εδώ εκτός κάποιων ενδείξεων που αφορούν την πρώτη διάσταση. «περιεχόμενο/ειδική μορφή», και οι οποίοι βρίσκονται στη συνέχεια αυτού του κειμένου στην 5η και 6η ενότητα.

6. Βρίσκουμε ένα παρόμοιο επιχείρημα στον Χέγκελ, όταν εκθέτει το πέρασμα από την ποσότητα και την ποσοτική σχέση στο μέτρο (Hegel, 1991: 243).

7. Για την αιτιότητα στο μαρξικό έργο παραπέμπουμε τον αναγνώστη στο Althusser κ.ά., 2003: 434 κ.ε.

Εφόσον έχουμε κατοχυρώσει την αποτελεσματικότητα ενός «στοιχείου», την ύπαρξη ενός πεδίου, που εκδηλώνεται στις ανταλλακτικές σχέσεις, ο Μαρξ τώρα στρέφεται να εξετάσει σε τι συνίσταται αυτό. Αρκεί να εξετάσει μία απλή ανταλλακτική σχέση: $xA = \psi B$.

3. Το «κοινό τρίτο»

Ας πάρουμε ακόμα δύο εμπορεύματα, λ.χ. σιτάρι και σίδηρο. Οποιαδήποτε και αν είναι η ανταλλακτική τους σχέση, μπορεί πάντα να παρασταθεί με μία εξίσωση στην οποία μια δοσμένη ποσότητα σιτάρι εξισώνεται με κάποια ποσότητα σίδηρο,

λ.χ. 1 κουάρτερ σιτάρι = α στατήρες σίδηρο. Τι μας λέει αυτή η εξίσωση; ότι σε δύο διαφορετικά πράγματα, σε 1 κουάρτερ σιτάρι και σε α στατήρες σίδηρο, υπάρχει κάτι το κοινό που έχει το ίδιο μέγεθος. Δηλαδή, και τα δύο είναι ίσα με ένα τρίτο που αυτό καθεαυτό δεν είναι ούτε το ένα ούτε το άλλο. Το καθένα λοιπόν από αυτά τα δύο, εφόσον είναι ανταλλακτική αξία, πρέπει να ανάγεται σε αυτό το τρίτο.

(Κ1: 51)

Αυτό το επιχείρημα θα το ανακαλούμε στην πορεία του κειμένου ως «επιχείρημα του τρίτου».

Ήδη, με το προηγούμενο «επιχείρημα της ισότητας», ο Μαρξ έχει δείξει ότι η ανταλλακτική σχέση εκφράζει ένα διαφορετικό από την ίδια «περιεχόμενο» και ότι οι διάφορες ανταλλακτικές αξίες του Σ εκφράζουν κάτι ίσο/ίδιο που είναι διάφορο από αυτές. Τι καινούργιο προσθέτει εδώ; Ότι αυτό αφορά και την απλή μορφή μίας σχέσης ανταλλαγής μεταξύ δύο εμπορευμάτων. Γιατί το χρειάζεται; Επειδή ο Μπαίηλν έχει ως επιχείρημα ενάντια στην έννοια της «αξίας» ότι ακόμη και όταν λέμε $xA = \psi B$, αυτό το κάνουμε επειδή υπάρχουν εξισώνουμε κάθε ένα από αυτά τα δύο με ένα τρίτο εμπόρευμα κΓ. Αλλά, όπως παρατηρεί ο Μαρξ, αυτό το επιχείρημα δεν αποφεύγει την ερώτησή του σε τι συνίσταται η σχέση του Α ή του Β με το Γ (ΘΥ3: 188-89).

Θεωρώντας ότι η έκφραση «υπάρχει κάτι το κοινό» σημαίνει «κάτι μέσα στα συσχετιζόμενα», το επιχείρημα φαίνεται να προέρχεται από την παραδοσιακή μεταφυσική. Η εμπειρική μορφή, «φαινόμενο», $xA = \psi B$, γίνεται $\kappa T = \kappa T$ όπου το T είναι κάτι εντός των Α και Β και αποτελεί την «ουσία», το υπόβαθρο το οποίο υποστηρίζει την πρώτη σχέση. Αυτή η ανάγνωση επιτρέπει στον Πόπερ (ενδεικτικά, Popper, 1982: 262) να κατατάξει τον Μαρξ στους ουσιολογιστές. Με παρόμοιο τρόπο οδηγείται σε παραπλήσια συμπεράσματα ο Καστοριάδης (1991), καίτοι πιο προσεκτικός αναγνώστης του Μαρξ από τον Πόπερ. Αλλά από μία τέτοια, προ-Χιουμική, αντίληψη της αφαίρεσης έχει περάσει πολύς (θεωρητικός) χρόνος για να διαβάσουμε αυτή στον Μαρξ.

Αυτή η ανάγνωση χαρακτηρίζεται από το ότι δεν δίνει προσοχή στην αναδιάταξη των σχέσεων μεταξύ «επιφάνειας» και «βάθους» που οργανώνουν το επιχείρημα του Μαρξ και γενικότερα στο ιδιαίζον νόημα που δίνει ο Μαρξ σε όρους, όπως «μορφή», «έκφραση», «ουσία», τους οποίους παραλαμβάνει από τη φιλοσοφία. Η εμπειδωμένη προφάνεια των συλλογισμών της διαρρηγνύεται όταν στη συνέχεια του κειμένου ο Μαρξ δηλώνει ότι το κοινό το οποίο υπόκειται της ισότητας αποτελεί μία υπερφυσική [übernatürlich] ιδιότητα, μία κοινωνική ιδιότητα.⁸ Εδώ, ή μπορούμε να παραιτηθούμε από οποιαδήποτε ενασχόλησή μας με το κείμενο, όπως το πράττει ο Παρέτο (Pareto, 1971: 177) αρνούμενος να ασχοληθεί με συλλογισμούς «ενσάρκωσης του Βούδα»,⁹ ή πρέπει να απαντήσουμε στο ερώτη-

8. «[...] Μία υπερφυσική [übernatürlich] ιδιότητα και των δύο πραγμάτων: την αξία τους, κάτι καθαρά κοινωνικό» (Κ1: 71).

9. Εναλλακτικά σε αυτό το επιχείρημα θα μπορούσαμε να απαντήσουμε όπως ο Μπαίηλν. Για να μην υπάρχει κάτι κοινό θα πρέπει η σχέση αυτών να αποτελεί συγχρόνως και τον οποιοδήποτε δυνατό ορισμό της αξίας, το οποίο αποτελεί σημείο εκκίνησης των περιπετειών της σύγχρονης μικροοικονομικής η οποία παίρνει ως δεδομένο τον εμπειρισμό αυτής της κατεύθυνσης..

μα: πώς μπορεί να υπάρχει κάτι κοινό «υπερφυσικό» μεταξύ των αντικειμένων της ανταλλαγής, και μάλιστα κάτι το οποίο έχει τη μορφή σχέσεων; Πώς διεκδικούν παρουσία και ύπαρξη οι σχέσεις ως περιεχόμενο;

Ο Μαρξ συνέλαβε την αξία, η οποία αποτελεί το «τρίτο», ως μορφή εμφάνισης μίας ιστορικά ιδιαίτερης *κοινωνικής σχέσης*: Αξία είναι η «ιδιότητα» που αποκτούν τα προϊόντα της εργασίας στον καπιταλισμό, μια «ιδιότητα» η οποία αποκτά υλική υπόσταση, μέσω του χαρακτήρα τους ως εμπορευμάτων τα οποία φέρουν μια συγκεκριμένη (χρηματική) τιμή στην αγορά. Από τα *Grundrisse* (97 κ.ε.) μέχρι το *Κεφάλαιο* (ενδεικτικά, Κ1α: 73), ο Μαρξ επέμεινε ότι η αξία αποτελεί έκφραση των σχέσεων που χαρακτηρίζουν αποκλειστικά τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Μάλιστα διαισθανόμαστε τη θεωρητική μετατόπιση που στηρίζει τα επιχειρήματα του κοινού «τρίτου» αν παραφράσουμε την έκτη από τις *Θέσεις για τον Φόιερμπαχ* στη γλώσσα της αξίας των εμπορευμάτων: «Η αξιακή (ανθρώπινη) ουσία δεν αποτελεί μία αφαίρεση που ενυπάρχει μέσα στο μεμονωμένο εμπόρευμα (άτομο). Στην πραγματικότητα της, είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων» (Μαρξ-Ενγκελς, 1979: 47).¹⁰ Η αξία, καθώς αναπτύσσεται στο *Κεφάλαιο*, δηλώνει αυτό τον άλλο τόπο των κοινωνικών σχέσεων, η ίδια άλλωστε είναι μορφή εμφάνισής τους.

Το «τρίτο» δεν παραπέμπει σε «ιδιότητα», με τη συνήθη σημασία του όρου, εφόσον έχει τροπικότητα σχέσης: «η αξία [...] αφορά τη σχέση των πραγμάτων με την κοινωνική εργασία» (ΘΥ3: 149). Αυτό οριοθετηθεί την άγνοιά μας από την ανάλυση του Μηκλ (Meikle) ο οποίος επεξεργάζεται την αριστοτελική ρίζα του επιχειρήματος του Μαρξ. Όπως ο Μηκλ αναπτύσσει, η ανταλλαξιμότητα των προϊόντων είναι μία ικανότητα και πρέπει να εξηγηθεί, όπως εξηγείται μία ικανότητα στο αρι-

στοτελικό πλαίσιο (Meikle, 2000: 148). Η κατοχή της ικανότητας συνεπάγεται την παρουσία συγκεκριμένων *ιδιοτήτων* στο πράγμα: «μία ιδιότητα που κάνει δύο πράγματα σύμμετρα πρέπει να είναι κάποια την οποία τα πράγματα κατέχουν χωριστά» (Meikle, 1994: 925).

Ωστόσο το θεωρητικό βήμα του Μαρξ συνίσταται όχι στην αναζήτηση απλά κάποιας κοινής ιδιότητας αλλά στην ανάδειξη της *παρουσίας ενός ενοποιητικού στοιχείου*, το οποίο τα καθιστά σύμμετρα έχοντας την τροπικότητα μίας σχέσης και το οποίο επομένως δεν υπάρχει «μέσα» στα πράγματα.

Μία άλλη ερμηνεία είναι να αντιμετωπιστεί η σχέση $xA = \psi B$ ως μία κρίση και να θεωρήσουμε ότι το «τρίτο» αναφέρεται στον κοινό τρίτο όρο, ο οποίος την κάνει να έχει νόημα, όπως προτείνει ο Χάουγκ (Haug). Το επιχείρημα έχει εγγελιανή ρίζα και ανατρέχοντας στον Χέγκελ παρατηρούμε ότι μία κρίση, όπως για παράδειγμα «το χρυσάφι είναι μέταλλο» έχει τη μορφή «το ατομικό είναι το γενικό» ή «το υποκείμενο είναι το κατηγορούμενο» ή «ατομικό = γενικό» (Hegel, 1977: 69, 71 και Hegel, 1991: 350). Όπως επιχειρηματολογεί ο Χάουγκ, απαιτείται ένας κοινός τρίτος όρος για να έχει νόημα η πρόταση «το Α είναι Β». Δηλαδή, απαιτείται μία κρίση της μορφής «το Α είναι Γ» και επίσης «το Β είναι Γ», ώστε να έχει νόημα η κρίση «το Α είναι Β». Σε αυτή την περίπτωση ο κοινός τρίτος όρος, το Γ, το τρίτο της σύγκρισης, μεσολαβεί ώστε να επιτευχθεί η εξίσωση (Haug, 1976: 139).

Ωστόσο, εδώ πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η σχέση μας, « $xA = \psi B$ » δεν αποτελεί κρίση, στο σημείο που βρισκόμαστε στην τάξη παρουσίας του Μαρξ, αλλά μάλλον απλή πρόταση και μάλιστα παράλογη. Έχει την μορφή «ατομικό = ατομικό» (μία εκδήλωση «άπειρης κρίσης») ή καλύτερα την μορφή «πανί = σακάκι», «ατομικό = ετερογενές ατομικό». Επομένως, επειδή μία τέτοια πρόταση σχετίζει ετερογενείς ατομικές ποιότητες, δεν έχει τη μορφή της κρίσης, Όσο δεν έχουμε δεδομένη την ύπαρξη ενός επιπέδου που καθιστά

10. Μία άλλη μετάφραση και συζήτηση της σημασίας της υπάρχει σε Μπαλιμπάρ, 2014: 327-78.

τα Α και Β συγκρίσιμα, κοινής «ποιότητας», τότε μοιάζει με μία πρόταση του τύπου «η απόσταση ανάμεσα στο γράμμα Α και στο τραπέζι είναι τόση».¹¹ Αν θέλαμε να εξετάσουμε τη συσχέτιση του Μαρξ με τον Χέγκελ, αυτή η πρόταση αποκτάει τη μορφή κρίσης στο κείμενο του Μαρξ σε ύστερο σημείο, όταν εισάγεται το χρήμα, όπου ο Μαρξ ρητά προβαίνει στη σύγκριση μεταξύ της ανάλυσης που επιτελεί στη μορφή της σχετικής αξιακής έκφρασης και στην ανάλυση της μορφής της κρίσης και του συλλογισμού από τον Χέγκελ (Κ1α: 58).

Ο Μαρξ προσφέρει σε άλλα σημεία αναλογίες που στηρίζουν το επιχειρήμα και δείχνουν το νόημα των όρων. Έτσι, η σύγκριση των τριγώνων, ως προς τον χώρο που καταλαμβάνουν, γίνεται μέσω ενός «τρίτου» που δεν είναι τρίγωνο, είναι κάτι διαφορετικό από αυτά, το εμβαστό (Κ1: 51). Ενώ η σχέση μεταξύ σημείων, για παράδειγμα η απόστασή τους, απαιτεί ένα χώρο, ο οποίος τα περιλαμβάνει και τα ορίζει ως στοιχεία του (ΘΥ3: 164-5). Και τα δύο, «εμβαστό» και «χώρος» παραπέμπουν στο ρόλο που παίζει το «κοινό τρίτο» και επομένως αυτό δεν συνιστά «εσωτερική» ιδιότητα, αλλά ούτε «εξωτερική». Το «τρίτο» διαμορφώνει τους όρους «εσωτερικού» και «εξωτερικού»: αποτελεί οργανωτικό στοιχείο της ανταλλακτικής σχέσης και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, επομένως, και των στοιχείων τους. Η αξία (το «κοινό τρίτο») είναι το στοιχείο το οποίο απαιτεί για την οργάνωσή της η κοινωνική σχέση που συνθέτει τον τρόπο παραγωγής – το ότι φαίνεται ως «εσωτερική» είναι αποτέλεσμα των μηχανισμών παράστασης με τους οποίους ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής οργανώνεται: είναι ο *μοναδικός ιστορικός τρόπος παραγωγής* που «μετατρέπει το προϊόν της εργασίας σε εμπόρευμα, η εποχή που *παρασταίνει* την εργασία που ξοδεύτηκε για την παραγωγή ενός εμπορεύματος σαν «αντικειμενοποιημένη» ιδιότητά του, δηλ. σαν αξία του»

(Κ1: 75, υπογράμμιση δική μας). Για μία πρώτη, με βάση την ανάγνωση του πρώτου κεφαλαίου του *Κεφαλαίου* που επιτελούμε, προσέγγιση του οργανωτικού της χαρακτήρα παραπέμπουμε τον αναγνώστη στην 6η ενότητα του παρόντος.

Στο *Κεφάλαιο* επίσης, στην ενότητα ανάλυσης της απλής μορφής της αξίας, $xA = \psi B$, δεν χρησιμοποιεί τον όρο «τρίτο», αλλά τον όρο «εν-ότητα»: «Μόνο ως εκφράσεις της ίδιας εν-ότητας [Einheit] είναι τα μέγεθρα αυτά ομώνυμα [δηλ. της ίδιας διάστασης] και ως εκ τούτου σύμμετρα» (Παράρτημα: 177-78).

Καθώς η έκταση του κειμένου μας δεν επιτρέπει να απαντήσουμε διεξοδικά στα ερωτήματα που ενέχονται στο «επιχείρημα του τρίτου», αρκεστήκαμε να οριοθετήσουμε την ανάγνωσή μας αυτού του αποσπάσματος από άλλες αναγνώσεις και να δείξουμε τους όρους απάντησής του.¹²

4. Η αφαίρεση της αξίας χρήσης

Το τρίτο λογικό βήμα με το οποίο συγκροτείται το επιχειρήμα συνίσταται στο ότι ο περαιτέρω προσδιορισμός του κοινού τρίτου απαιτεί την αφαίρεση από τις αξίες χρήσης, επειδή ως ανταλλακτικές αξίες διαφέρουν μόνο κατά την ποσότητα. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η ροή του κειμένου του Μαρξ επιτρέπει να αγνοήσουμε ότι γίνονται *δύο* αφαιρέσεις. Μία, σε αυτό το απόσπασμα, που αφήνει ως «υπόλοιπο» της αφαίρεσης τον όρο «αξία», αν και δεν εισάγεται ο όρος εδώ για λόγους που έχουν να κάνουν με τη σειρά παρουσίασης που έχει επιλέξει ο Μαρξ (Κ1: 74) και μία δεύτερη, στη συνέχεια του κειμένου, που αφήνει ως «υπόλοιπο» τον όρο «αφηρημένη εργασία». Αποτελούν δύο διαφορετικές έννοιες. Αυτό φαίνεται και μόνο από τη διάταξη που επιβάλλει ο Μαρξ μεταξύ τους. Η «αξία» έχει «ουσία/υπόσταση»,

11. Μία παράφραση σχετικού επιχειρήματος του Μαρξ (ΘΥ3: 195) ενάντια στον Μπαινλν.

12. Για μία πιο αναλυτική απόπειρα βλ. Λαπασιώγας, 2005, 2009 αλλά και Arthur 2002, Althusser 2003, 2ο και 3ο μέρος.

«μορφή» και «μέγεθος». Η «αφηρημένη εργασία» αποτελεί «υπόσταση» της «αξίας» (ενδεικτικά, Κ1α: 50).

Το κοινό υλικό δεν μπορεί να είναι μια γεωμετρική, φυσική, χημική ή άλλη υλική ιδιότητα των εμπορευμάτων. Οι σωματικές ιδιότητες των εμπορευμάτων παίρνονται γενικά υπόψη μόνο εφόσον τα κάνουν ωφέλιμα, δηλαδή αξίες χρήσης. Από την άλλη μεριά όμως, αυτό που χαρακτηρίζει ολοφάνερα την ανταλλακτική σχέση των εμπορευμάτων είναι ίσα-ίσα η αφαίρεση από τις αξίες χρήσης τους. Στην ανταλλακτική σχέση των εμπορευμάτων μία αξία χρήσης αξίζει ακριβώς τόσο όσο και κάθε άλλη, φτάνει μόνο να υπάρχει στην απαιτούμενη αναλογία. [...] Σαν αξίες χρήσης τα εμπορεύματα διαφέρουν πρώτα απ' όλα στην ποιότητα, σαν ανταλλακτικές αξίες μπορούν να διαφέρουν μόνο στην ποσότητα, δεν περιέχουν επομένως ούτε ένα άτομο αξίας χρήσης.

(Κ1: 51-52)

Μετά την ανάλυση της προηγούμενης ενότητας, όπου εξετάσαμε όψεις

της κριτικής που ασκήθηκε και σε αυτό το λογικό βήμα, εδώ θα περιοριστούμε να συζητήσουμε την κριτική που άσκησε ο Μπομ-Μπάβερκ (Böhm-Bawerk).

Ο Μπάβερκ υποστηρίζει ότι ο Μαρξ διεξάγει λάθος την αφαίρεση. Το «υπόλοιπο» είναι ευρύτερο από αυτό που διαπιστώνει ο Μαρξ (Böhm-Bawerk, 1949: 74). Με την αφαίρεση της αξίας χρήσης, που κάνει ο Μαρξ, αφαιρούνται μόνο οι *ειδικές* ιδιότητες που καθιστούν επιδεκτικό ένα εμπόρευμα για έναν *συγκεκριμένο* σκοπό. Ωστόσο η αξία χρήσης ως *γενική* κατηγορία δεν εξαφανίζεται. Το εμπόρευμα παραμένει κάτι που εξυπηρετεί κάτι –αδιάφορο τι– είναι «χρήσιμο γενικά». Με άλλα λόγια, από το ότι κάτι είναι «χρήσιμο για φαγητό» αφαιρεί το «...για φαγητό» μόνο και επομένως το «χρήσιμο» μένει ως υπόλοιπο. Επομένως, το «κοινό τρίτο» που εξάγεται δεν είναι αυτό που διατείνεται ο Μαρξ, περιλαμβάνει και το «χρήσιμο». Αναγνωρίζει ότι ο Μαρξ δηλώνει σταθερά ότι ένα εμπόρευμα δεν μπορεί να έχει ανταλλακτική αξία χωρίς να είναι αξία χρήσης, ωστόσο θεωρεί ότι αυτή η δήλωση είναι

απλά ασύμβατη με τον τρόπο που κάνει την «αφαίρεση» ο Μαρξ.

Εξαφανίζονται οι «ειδικές» μορφές των αξιών χρήσης, αλλά δεν αφαιρείται η «αξία χρήσης»: ας το σκεφτούμε. Ο Μαρξ επιμένει ότι την ανταλλακτική σχέση συνάπτουν δύο *διαφορετικές* αξίες χρήσης. Η δομή του χώρου της εξίσωσης δεν απαιτεί απλά την «αξία χρήσης», αλλά δύο *ετερογενείς* αξίες χρήσης, δύο διαφορετικά χρήσιμα «σώματα». Η μη-αφαίρεση του γένους, που απαιτεί ο Μπάμπερκ, οδηγεί την ανταλλακτική σχέση από τη μορφή «χρήσιμο για Α» = «χρήσιμο για Β», στη μορφή «χρήσιμο» = «χρήσιμο» μετά την αφαίρεση. Δεν υπάρχει μία αποβλεπτικότητα («για κάτι») αυτής της χρησιμότητας που απομένει, αποτελεί κενή σκοπιμότητα. Σε αυτή την περίπτωση και τα δύο εμπορεύματα είναι *χρήσιμα γενικά*. Ως *χρήσιμα γενικά* δεν μπορούν να ανταλλαχθούν, αλλά μόνο ως *έχοντα ετερογενή χρησιμότητα*. Επομένως, η κενή σκοπιμότητα, η γενική χρησιμότητά τους δεν μπορεί να λειτουργήσει ως ίδιον της ανταλλακτικής σχέσης. Η αφαίρεση, που προτείνει, καταργεί την ετερότητα και την υποκαθιστά με μία ταυτότητα που δεν στηρίζει τη σχέση. Πάλι πρόκειται για ζήτημα μεθόδου και παραγνώρισης της μεθόδου του Μαρξ. Το ζητούμενο του Μαρξ δεν είναι να βρει κάτι κοινό απλά, αλλά *ένα στοιχείο το οποίο καθιστά όμοια δύο ετερογενή πράγματα χωρίς την κατάργηση της ετερότητάς τους*, όπως άλλωστε συμβαίνει στην ανταλλακτική σχέση.

Γενικές αξίες χρήσης δεν μπορούν να συγκροτήσουν ανταλλακτική σχέση. Πρέπει να ενέχεται μία διαφορά χρήσης των εμπορευμάτων. Και γι' αυτό ο Μαρξ εργάζεται με αυτό το οποίο δεν καταστρέφει τη σχέση: την «ειδική», σύμφωνα με την ορολογία του Μπάμπερκ, αξία χρήσης.

5. Η αφηρημένη εργασία

Αν τώρα παραβλέψουμε την αξία χρήσης των σωμάτων των εμπορευμάτων, τους μένει μονάχα μια ιδιότητα, η ιδιότητα

ότι είναι προϊόντα εργασίας. Έτσι όμως, μεταμορφώθηκε κιόλας για μας το ίδιο το προϊόν της εργασίας. Αν κάνουμε αφαίρεση από την αξία χρήσης του, κάνουμε επίσης αφαίρεση και από τα συστατικά μέρη και τις μορφές του σώματός του που το κάνουν να είναι αξία χρήσης. Δεν είναι πια τραπέζι ή σπίτι ή νήμα ή κάποιο άλλο ωφέλιμο πράγμα. Έσβησαν όλες οι αισθητές ιδιότητές του. Δεν είναι επίσης πια το προϊόν της εργασίας του ξυλουργού ή του οικοδόμου ή του κλωστή ή κάποιας άλλης συγκεκριμένης παραγωγικής εργασίας. Μαζί με τον ωφέλιμο χαρακτήρα των προϊόντων της εργασίας εξαφανίζεται και ο ωφέλιμος χαρακτήρας των εργασιών που περιέχονται σ' αυτά, εξαφανίζονται επομένως και οι διάφορες συγκεκριμένες μορφές αυτών των εργασιών, δεν διακρίνονται πια μεταξύ τους, αλλά έχουν αναχθεί όλες στην ίδια ανθρώπινη εργασία, στην αφηρημένη εργασία. [...] Ας εξετάσουμε τώρα το *residuum* [το υπόλειμμα] των προϊόντων της εργασίας. Δεν απόμεινε απ' αυτά τίποτ' άλλο, εκτός από την ίδια φαντασματική αντικειμενικότητα, ένα απλό πηγμα αδιάκριτης ανθρώπινης εργασίας, δηλ. ξοδεμένης ανθρώπινης εργατικής δύναμης άσχετα από τη μορφή που ξοδεύτηκε.

(Κ1: 52)

Ο διφυής χαρακτήρας της εργασίας στον καπιταλισμό –από τη μια μεριά είναι συγκεκριμένη εργασία (εργασία που παράγει μια συγκεκριμένη αξία χρήσης, όπως και σε κάθε άλλο τρόπο παραγωγής) και από την άλλη είναι ταυτόχρονα αφηρημένη εργασία (ή εργασία εν γένει), *εργασία όμοια από κοινωνική άποψη*– αποτελεί μία συνεισφορά την οποία ο Μαρξ δηλώνει ως δική του (Κ1: 55), δήλωση που κάνει σπάνια. Αποτελεί συγχρόνως την πρώτη του ουσιαστική διαφοροποίηση από το ρικαρδιανό σύστημα, με βάση τον τρόπο που αναπτύσσονται οι έννοιες στο *Κεφάλαιο*.

Εκεί που η πολιτική οικονομία έδινε την απάντηση (ποιοτικώς διαφορετικά αντικείμενα είναι οικονομικώς σύμμετρα διότι είναι προϊόντα εργασίας), ο

Μαρξ βλέπει απλώς ένα ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί: πώς και γιατί τα ποιοτικά διαφορετικά είδη εργασίας καθίστανται ισοδύναμα; Η εκφορά και μόνο του όρου «αφηρημένη εργασία» αποτελεί κριτική στην ως τότε πολιτική οικονομία, εφόσον αυτή χρησιμοποιεί «αφελώς» τον όρο «εργασία». Η εγκυρότητα της αναγωγής της αξίας σε εργασία έχει ως τίμημα ότι πρέπει να αφαιρεθεί από τις εργασίες ό,τι τις κάνει ιδιαίτερες, ο ίδιος ο σκοπός τους και επομένως αυτό συμπαρασύρει κάθε συγκεκριμένο χαρακτηριστικό τους.

Η αφηρημένη εργασία που μένει ως «υπόλοιπο» από το εγχείρημα αφαίρεσης είναι ένα αδύνατο είδος εργασίας, μία «μη-εργασία εργασία», «φαντασματική αντικειμενικότητα», εφόσον ό,τι χαρακτηρίζει οποιαδήποτε εργασία είναι μία «σκοπιμότητα» που καθορίζει τις πρώτες ύλες, τα μέσα εργασίας και την ειδική δραστηριότητα που θα τα μετασχηματίσει σε ένα σκοπούμενο χρήσιμο προϊόν.

Ήδη, διαπιστώνουμε ότι αντιλήψεις που θεωρούν την «αφηρημένη» εργασία συνώνυμη με την «απλή-μέση» εργασία (που αποτελεί την κυρίαρχη πρόσληψη στους αναγνώστες του μαρξικού έργου) ή ως την εργασία ενός ανειδίκευτου εργάτη, για παράδειγμα ο Ροσντόλσκι (Rosdolsky, 1977: 510 κ.ε.) ή ο Καστοριάδης, (1991: 316-319) συνιστούν μία παρανόληση του κειμένου και του εννοιολογικού καθεστώτος των εννοιών. Πρόκειται για κάτι το οποίο παρατηρεί και ο Μηκλ, λόγω του αριστοτελικού πλαισίου ανάλυσης¹³ που έχει: «Το να ισχυριστούμε [...] ότι η εκμχάνιση και η αποειδίκευση μπορούν μέσω μιας κοινωνιολογικής διαδικασίας να μετατρέψουν τη χρήσιμη εργασία σε

αφηρημένη αποτελεί σφάλμα κατηγοριών» (Meikle, 2000: 237).

Ωστόσο, στοιχειώδες αίτημα της ανάλυσης είναι ότι τα αντικείμενά της πρέπει να εκδηλώνονται στο επίπεδο της εμπειρίας. Όπως η «αξία» εμφανίζεται στη σχέση «χρήμα», έτσι και η «αφηρημένη εργασία» οφείλει να εμφανίζεται. Για να προχωρήσουμε, με περιορισμό της ανάλυσης στις ανάγκες και την έκταση του παρόντος κειμένου, θα χρειαστεί εκτός από το ζεύγος «συγκεκριμένη» - «αφηρημένη» εργασία να δούμε και το ζεύγος «ιδιωτική» - «κοινωνική» εργασία και τις σχέσεις αυτών των ζευγών.

«Ιδιωτική» είναι διαδικασία εργασίας η οποία αποτελεί αυτοτελές και (σχετικά) ανεξάρτητο τμήμα του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Η σημαντική διαφορά με τη «συγκεκριμένη» έγκειται στο ότι κάθε προϊόν μίας «συγκεκριμένης» εργασίας δεν προσφέρεται αναγκαία για ανταλλαγή (μπορεί η τελευταία να είναι απλά τμήμα του τεχνικού καταμερισμού εργασίας εντός της «ιδιωτικής» διαδικασίας παραγωγής) ενώ το προϊόν της «ιδιωτικής» - «συγκεκριμένης» εργασίας, μία αξία χρήσης για άλλους, προσφέρεται για ανταλλαγή (Κ1: 56).

Εδώ πρέπει να προσέξουμε μία τροποποίηση του νοήματος της έννοιας «αξία χρήσης». Ό,τι ορίζει τη «συγκεκριμένη» εργασία, η διαφοροποίηση και η διάρθρωση των σκοπιμοτήτων, τα μέσα εργασίας και οι πρώτες ύλες υπόκειται στους όρους της κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής. Επομένως, από την αρχή του *Κεφαλαίου* όταν αναφερόμαστε σε «αξία χρήσης» του εμπορεύματος δεν αναφερόμαστε στο αποτέλεσμα μίας «συγκεκριμένης» εργασίας, αλλά στο αποτέλεσμα μίας συνάρθρωσης του «ιδιωτικού» και «συγκεκριμένου» χαρακτήρα της. Με άλλα λόγια, ο όρος «αξία χρήσης» δεν αναφέρεται στις «ανάγκες του ανθρώπου» γενικά.

Οι «ιδιωτικές» διαδικασίες παραγωγής συσχετίζονται έμμεσα μεταξύ τους μέσω του μηχανισμού της αγοράς. Επομένως, οι συγκεκριμένες-ιδιωτικές εργασίες αντικειμενοποιημένες σε ειδικές αξίες χρήσης πρέπει να *μετασχημα-*

13. Στο αριστοτελικό πλαίσιο οι δραστηριότητες κατηγοριοποιούνται με βάση τους σκοπούς τους και εφόσον οι εργασίες που παράγουν διαφορετικές αξίες χρήσης έχουν διαφορετικούς σκοπούς (ό.τι συγκροτεί τη διαφορά των αξιών χρήσης) είναι εξίσου ασύμμετρες. Επομένως, το πρόβλημα της συμμετρίας των εμπορευμάτων οδηγεί στο πρόβλημα της συμμετρίας των εργασιών.

τιστούν¹⁴ με έναν κοινωνικά έγκυρο και καθολικό τρόπο σε σύμμετρες εργασίες για να αποτελέσουν τμήματα του κοινωνικού καταμερισμού και συνδυασμού εργασίας, της «κοινωνικής» εργασίας. Δηλαδή, να πιστοποιηθεί η κοινωνικότητα της αξίας χρήσης την οποία παράγουν και επομένως ο κοινωνικός χαρακτήρας της συνολικής, «ιδιωτικά» εκτελεσμένης διαδικασίας εργασίας που την δημιουργήσε και με αυτόν τον τρόπο να μπορούν να εκφράσουν τις απαιτήσεις στα προϊόντα εργασίας άλλων. Αυτός ο μετασχηματισμός αποτελεί μία διαδικασία «αφαίρεσης», όπως μας λέει ο Μαρξ, και το αποτέλεσμα αυτού είναι «αφηρημένη» εργασία.

Με ποιόν τρόπο γίνεται αυτός ο μετασχηματισμός; Σε ποιον τόπο γίνεται; Μία επαρκής απάντηση απαιτεί ένα άλλο κείμενο. Ωστόσο, μπορούμε να δούμε ότι μετά την ανάλυση της μορφής της αξίας και την αναπαράσταση της αφηρημένης εργασίας στο χρήμα, η ανάλυση της αφηρημένης εργασίας συνεχίζεται.

Στο πέμπτο κεφάλαιο ο Μαρξ αναλύει τη διαδικασία παραγωγής ως «συγκεκριμένη» εργασία, σκόπιμη δραστηριότητα για την παραγωγή αξιών χρήσης (Κ1: 191, 197) και ως «διαδικασία αξιοποίησης». Αυτές αποτελούν δύο «ταυτόχρονες» «όψεις/προοπτικές» επί της κάθε μίας και ενιαίας πραγματικής διαδικασίας εργασίας στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Η διαδικασία αξιοποίησης, η ανάγκη παράστασης των προϊόντων ως αξίες και η παραγωγή (κανονικού κέρδους), επιβάλλει όλες οι διάφορες ως προς τη σκοπιμότητα εργασίες να αναχθούν σε μία κοινή έκφραση και αυτή τη βρίσκουν στο χρήμα (Κ1: 203). Η υπαγωγή της διαδικασίας εργασίας στη διαδικασία αξιοποίησης σημαίνει ότι όλα τα στοιχεία που την καθορίζουν υφίστανται αφαίρεση, κα-

θώς στο «λογιστήριο» της επιχείρησης καθετί που ενέχεται στην διαδικασία παραγωγής αξιών χρήσης λογίζεται και μετρίεται χρηματικά – κόστος και κέρδος, αξία και υπεραξία. Βλέπουμε ότι η «αφαίρεση» δεν είναι «κλασική», δεν αφαιρούμε διαφορές για να βρούμε τα κοινά ως υπόλοιπο, αλλά αφορά την οργάνωση της αναπαράστασης των διαφορετικών εργασιών ως όμοιων, μέσω ενός τρίτου (χρήματος). Αυτή η διαδικασία αναπαράστασης (η «αφαίρεση») «διαγράφει/αφαιρεί» ό,τι της καθιστά συγκεκριμένες/σκόπιμες δραστηριότητες ακριβώς διότι τις εμβαπτίζει όλες σε έναν άλλο χώρο και τους «προσθέτει» μία άλλη ίδια διάσταση: τη χρηματική διάσταση. Πρόκειται για μία ιδιότυπη έννοια «αφαίρεσης»: εμβαπτισμός σε ένα «χώρο» που «διαγράφει» και «προσθέτει», που πάντα ήδη έχει συντελεστεί (καθώς αναφερόμαστε στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής).

Ιδωμένη η εργασία υπό την προοπτική της διαδικασίας αξιοποίησης αποκτά άλλο σκοπό: είναι εργασία παράγουσα χρήμα (και κέρδος) και όχι μία συνήθης αξία χρήσης, επομένως είναι όμοια με κάθε άλλη εργασία, αποτελεί άλλο «γένος» εργασίας που «ενυπάρχει» σε κάθε ιδιαίτερη εργασία στον καπιταλισμό.

Με μία άλλη διατύπωση –και προτρέχοντας σε σχέση με την ανάλυση που έχουμε διεξαγάγει–, αφηρημένη εργασία είναι η πραγματικά εκτελεσμένη συγκεκριμένη-ιδιωτική με ατομικούς όρους εργασία όταν τη βλέπουμε υπό το φως της μορφοποίησης, οργάνωσης και μέτρησης της εργασίας ως εργασίας που παράγει αξία και υπεραξία σε χρηματικούς όρους. Η αφηρημένη εργασία αποτελεί μεσολαβητικό παράγοντα για να γίνει η ιδιωτική-συγκεκριμένη εργασία κοινωνική, μόνο επειδή στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής οργανώνεται έτσι η διαδικασία εργασίας, ώστε μαζί με την παραγωγή του βαμβακιού να παράγεται και καθαρή ποσότητα αξίας, όπως αποτιμάται σε χρήμα και επομένως να μπορεί η εργασία να λογίζεται ως ίδια με κάθε άλλη, επειδή παρεμβάλλεται η *ιδεατή* ανταλλαγή του

14. Ο μετασχηματισμός εκτελείται σε έναν «λογικό» χρόνο. Η εργασία που έχει δαπανηθεί για να παραχθούν εμπορεύματα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι πάντα ήδη μετασχηματισμένη σε αφηρημένη.

εμπορεύματος με χρήμα.¹⁵ Η μορφή της αφηρημένης εργασίας είναι η *εργασία ως παράγουσα αξία*, δηλαδή *χρήμα*.

6. Μία αποτίμηση της οργάνωσης των εννοιών

Στο σημείο εκτύλιξης των επιχειρημάτων του *Κεφαλαίου* που έχουμε παρουσιάσει, τόσο η έννοια «αξία» όσο και η «αφηρημένη εργασία» δεν έχουν οριστεί. Αποτελούν αναγκαία αιτήματα της ανάλυσης ώστε να είναι δυνατή η ανταλλαγή, η οποία αποτελεί εμπειρικό δεδομένο. Αυτό που την καθιστά δυνατή είναι μία διπλή αφαίρεση: των αξιών χρήσης και του συγκεκριμένου χαρακτήρα των εργασιών. Τα «υπόλοιπα» της αφαίρεσης δηλώνονται μέσω των όρων «αξία» και «αφηρημένη εργασία», αλλά ακόμη δεν έχουν οριστεί ως έννοιες. Η αξία ορίζεται προκαταρκτικά αλλά επαρκώς για να αναλυθεί το κεφάλαιο, όταν ολοκληρωθεί η παραγωγή της έννοιας του χρήματος. Η αφηρημένη εργασία εμφανίζεται στο χρήμα, αλλά εμπειρική λαβή επάνω της – με ποιον τρόπο εμφανίζεται και καθίσταται δρώσα στο πεδίο της

εμπειρίας μας – αποκτούμε όταν αναλύουμε τη διάκριση και τη σχέση μεταξύ «συγκεκριμένης» διαδικασίας εργασίας και διαδικασίας αξιοποίησης.

Το νόημα βασικών όρων που χρησιμοποιούνται στα επιχειρήματα του Μαρξ, όπως «κανονικότητα» των σχέσεων ανταλλαγών, η ανάγκη «τρίτου», η «αφαίρεση», παραπέμπει σε «μηχανισμούς» με τους οποίους ένας άλλος χώρος, οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, ο κοινωνικός καταμερισμός και συνδυασμός της παραγωγής και αναπαραγωγής και οι κοινωνικές διαδικασίες που επάγονται, «επιτελεί» την οργάνωσή του ως τρόπο παραγωγής. Αυτή την παραπομπή υποδεικνύει ο Μαρξ πριν η τάξη παρουσίασης των εννοιών οδηγήσει σε μία ρητή διαπραγματεύσή τους.

Ας ανακεφαλαιώσουμε χρησιμοποιώντας μία μεταφορά. Μπορούμε να φανταστούμε τις κύριες έννοιές μας να κατανέμονται σε δύο σειρές. Την πρώτη σειρά θα την ονομάσουμε *σειρά των εμπορευμάτων* και σε αυτή διαπλέκονται οι όροι «εμπόρευμα», «αξία χρήσης», «ανταλλακτική αξία». Τη δεύτερη σειρά θα την ονομάσουμε *σειρά των εργασιών* (που παράγουν τα εμπορεύματα) και σε αυτή διαπλέκονται οι όροι «συγκεκριμένη», «ιδιωτική», «κοινωνική», «αφηρημένη» εργασία. Το τρίτο στοιχείο, «αξία», οργανώνει τη σειρά των εμπορευμάτων: τα εμπορεύματα πρέπει να είναι αξίες και αξίες χρήσης

15. Το γεγονός ότι η αφαίρεση εγγράφεται στην κάθε «ατομική» διαδικασία παραγωγής συνεπάγεται ότι η «αφηρημένη» και η «κοινωνική» εργασία είναι διαφορετικοί προσδιορισμοί.

(για άλλους) για να είναι αξία (για τον κάτοχό τους). Είναι ανταλλακτικές αξίες το ένα για το άλλο επειδή έχουν παραχθεί ως αξίες. Οργανώνει επίσης τη σειρά των εργασιών: οι συγκεκριμένες εργασίες συγκεκριμενοποιούνται ως τέτοιες μέσω του ιδιωτικού χαρακτήρα, δηλαδή της απαίτησης παραγωγής αξιών (και περαιτέρω του κανονικού κέρδους). Ταυτόχρονα, «μετασχηματίζονται» σε εργασία παράγουσα ποσότητα αξίας, χρήμα (αφηρημένη εργασία) και δι' αυτού αποτελούν δύναμη στοιχεία της «κοινωνικής» εργασίας. Πιστοποι-

ούνται δε ως στοιχεία της «κοινωνικής» εργασίας (ή όχι) μέσω της ανταλλαγής των προϊόντων της εργασίας ως αξιών. Η αξία επομένως αποτελεί ένα «τρίτο» στοιχείο που οργανώνει τις δύο σειρές και τη «διαπλοκή» τους, καθιστώντας τις (και τα) στοιχεία της.

Αυτός ακριβώς ο «ρόλος» που παίζει η αξία είναι που επιτρέπει στον Μαρξ να περιγράφει το κεφάλαιο ως «αυτοαξιοδοπούμενη αξία» και όπως ήδη υποψιαζόμαστε το σύνολο του *Κεφαλαίου* ενέχεται στην ανάλυση της διαδικασίας «αφαίρεσης». **T**

b

- Μαρξ**
 Grundrisse: **Μαρξ, Κ.** (1989), *Grundrisse. Τόμος 1*, Αθήνα, Στοχαστής.
 Υ2: **Μαρξ, Κ.** (1982), *Θεωρίες για την υπεραξία. Τόμος 2*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
 Υ3: **Μαρξ, Κ.** (1985), *Θεωρίες για την υπεραξία. Τόμος 3*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
 Κ1α και Παράρτημα: **Μαρξ, Κ.** (1991), *Εμπόρευμα και χρήμα. Το πρώτο βιβλίο από την πρώτη έκδοση (1867) του «Το Κεφάλαιο, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» με το παράρτημα Ι.1: Η αξιακή μορφή*, Αθήνα, Κριτική.
 Κ1: **Μαρξ, Κ.** (1978), *Το Κεφάλαιο. Τόμος 1*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
 MEW 40: *Marx & Engels Collected Works, 2010, Volume 40, Letters 1856-59, 2010*, Lawrence & Wishart, Digital Edition.
Μαρξ, Κ. – Ένγκελς, Φ. (1979), *Η Γερμανική Ιδεολογία. Τόμος 1*, Αθήνα, Gutenberg.
Μαρξ, Κ. (1997), *Capital*, vol. 1, Penguin Classics, London.
- Άλλα έργα**
Althusser, L. – **Balibar, É.** – **Establet, R.** – **Macherey, P.** – **Rancière J.** (2003), *Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
 Arthur, C.J. (2002), *The New Dialectic and Marx's Capital*, Leiden, Brill Academic Publishers.
Backhaus, H.G. (1993), «Το Μαρξικό Σχέδιο για μία «Διαλεκτική Μέθοδο Ανάπτυξης» ως Θεματοποίηση του Εσωτερικού Στοιχείου της Πολιτικής Οικονομίας», *Αξιολογικά*, τεύχ. 5, Οκτώβριος, Αθήνα, Εξάντας.
Bailey, S. (1967) [1825], *A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value*, New York, Augusts M. Kelley Publishers.
Böhm-Bawerk, E. (1949), *Karl Marx and the Close of his System*, edited with an introduction by Paul M. Sweezy, Augusts M. Kelley Publishers, New York.
Haug, W.F. (1976), *Εισαγωγικά Μαθήματα στο «Κεφάλαιο»*, Αθήνα, Νέα σύνορα.
Hegel, G.W.F. (1977), *Faith and Knowledge*, Albany, New York, State University of New York Press.
Hegel, G.W.F. (1991), *Η Επιστήμη της Λογικής*, (Μικρή Λογική), Αθήνα-Γιάννενα, Δωδώνη.
Meikle, S. (1994), «Was Marx an Economist?», στο P. Dunleavy and J. Stanyer (edit.) *Contemporary Political Studies*, 1994, Belfast.
Meikle, S. (2000), *Η Οικονομική σκέψη του Αριστοτέλη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
Pareto, V. (1971), *Manual of Political Economy*, London, A. Schwier & A. Page.
Popper, K. (1982), *Η Ανοικτή Κοινωνία και οι Εχθροί της*, τόμος 2, Αθήνα-Γιάννενα, Δωδώνη.
Rosdolsky, R. (1977), *The Making of Marx's Capital*, London, Pluto Press.
- Άλτουσέρ, Α.** (1986), «Η έννοια του οικονομικού νόμου στο *Κεφάλαιο»*, *Θέσεις*, τεύχ. 15.
Καστοριάδης, Κ. (1991), «Αξία, Ισότητα, Δικαιοσύνη, Πολιτική: Από τον Μαρξ στον Αριστοτέλη και από τον Αριστοτέλη σ' εμάς», στο Καστοριάδης, Κ., *Τα Σταυροδρόμια του Λαβύρινθου*, Αθήνα, Ύψιλον.
Λαπατσιώρας, Σ. (2005), «Απλή αξιακή μορφή, εμπόρευμα και χρήμα. Μία ανάγωση του πρώτου τμήματος του *Κεφαλαίου»*, *Θέσεις*, τεύχ. 95, σ. 47-86.
Λαπατσιώρας, Σ. (2009), «Η διαλεκτική της απλής αξιακής μορφής», *Αξιολογικά*, τεύχ. 21, Μάιος, σ. 113-137.
Μηλιός, Γ. – **Δημούλης, Δ.** – **Οικονομάκης, Γ.** (2005), *Η θεωρία του Μαρξ για τον καπιταλισμό*, Αθήνα, Νήσος.
Μπαλιμπάρ, Ε. (1996), *Η Φιλοσοφία του Μαρξ*, Αθήνα, Νήσος.
Μπαλιμπάρ, Ε. (2014), «Από τη φιλοσοφική ανθρωπολογία στην κοινωνική οντολογία, και πάλι πίσω: Τι να κάνουμε με την 6η θέση για τον Φόιερμπαχ» στο Μπαρτσιόγης Μ. (επιμ.), *Διατομικότητα*, Αθήνα, Νήσος, σ. 327-378.
Ριαζάνωφ, Ντ. (χ.κ.έ.), *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς όχι Μόνο για Αρχαίους*, Αθήνα, Γράμματα.
Ρούμπιν, Ι. Ι. (1994), *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Αθήνα, Κριτική.
Ρούμπιν, Ι. Ι. (2015), *Μελέτες για τη Θεωρία του Χρήματος στον Μαρξ*, Αθήνα, Εκτός Γραμμής.